

Folchoarderswierrichheden yn it Frysk (I)

Yn de didaktyk fan it Frysk op de skoallen liket de lêste jierren wat omtinken te kommen foar de goede folchoarder fan de *tiidwurden* yn it Frysk. Foar de folchoarder fan oare wurden, lykas **dêr** en **hjr**, is dat omtinken der amper of net. Net mei rjocht, tinkt my. Dy hawwe yn de sin in plak dat gauris ôfwykt fan de Hollânske folchoarder. Under ynfloed fan dy lêste taal kin dat plak yn in Fryske sin op in slûpende wize ferskove en feroarje en liede ta syntaktyske ynterferinsje. Dat probleem fertsjinnet lykas de tiidwurdsfolchoarder likegoed mear omtinken.

Ik lis yn dit artikeltsje de klam op it plak fan **hjr** en **dêr** yn de sin. Swierrichheden mei oare wurdjes kinne dan letter wolris op it rabat komme. As der in stjerke (*) by stiet, dan doocht de folchoarder net.

Sytze Hiemstra

Kom *net hjir!

Kombinaasjefragen

It deart my oan as ik in kombinaasje hear (of lêse) lykas yn de kop fan dit stikje stiet: Kom *net **hjr**! Tinkt men dan net: 'Doocht dat wol?' Is dat ek net it gefal as men sinnen tsjinkomt lykas: Ik haw in lampke **dêr/hjr**; Sy wennet hielendal **dêr**; Hy komt nei **hjr**; Dy wei rint (net) lâns **hjrre**; Dat die se dus **dêr**; Ek **hjrre** moat dat kinne; Dat leit noch **dêr**; Hy komt allinnich mar **hjr**; Jou dat mar even **hjr**. Moatte de fetprinte

bywurden fan plak **hjr** en **dêr** net (ferplichte) foar de oare skeanprinte wurdjes stean? My tinkt fan wol.

No giet it boppe benammen om kombinaasjes fan ferskillende bywurden mei it bywurd fan plak: *dêr(e)/hjr(re)*. Dêr binne wy der net mei, want wat tinkt jo fan de neikommende bywurdkombinaasjes: Sil ik it *alfêst* (net, earst, leaver) **no** keapje? Do kinst it better **dan/daliks** dwaan! Wurkest ek (net,

altyd, faak, allinnich, wer, mar, leaver, better) **jûns**? Moatte de fetprinte bywurden fan tiid winliken net foarop?

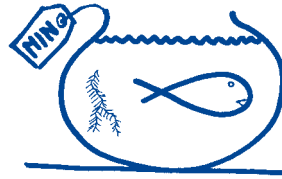
Hoe sit soks mei oare wurdsoarten lykas foarnamwurden? Bygelyks bywurdkombinaasjes mei oanwizende foarnamwurden as *dy, dat, dit* en *dizze*: Kinst better **dy** delsette; Ik sil *efkes* **dat** oprêde; Dan wol ik aanst **dit** oan hawwe; Ik ha dus net **dit**; Ik haw leaver **dy**; Sy docht it ek **sels**? Hiel wat kombinaasjes klinke ús

grif raar (Hollânsk) yn 'e earen, mar is alles ûnfrysk? Is der wolris oer skreaun? En by wa komme sokke kombinaasjes foar?

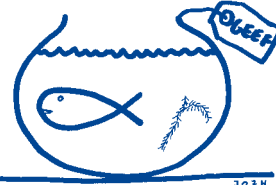
Wat is der oer skreaun?

Oant no ta is der net folle oer soksoarte gefallen publisearre. S.W. Douma (= Douwe Kalma, yn it Frysk taeleigen-boekje. It túch derút, 1946) en Jan Stienstra (yn Taalboek foar beginners, 1982⁹) jouwe mar in pear foarbyldsjes, wylst ek yn Foar de taalspegel (1984) wat te finen is (of is it eins better om te skriuwen: 'wylst yn Foar de taalspegel ek wat te finen is?'). Kalma jout op it stik fan de wurdfolchoarder 'mar in pear lytse dingen' sa't er sels seit: Kom **eens hier**: Kom **hji**r ris! Kom ris harren (s. 16). Stienstra jout yn in oefening in pear sintsjes om te ferbetterjen: Kom ***ris hji**r; Dat is ***mar goed ek** (Suver Frysk VII, s. 61). Al syn oare foarbylden hawwe mei de tiidwurdfolchoarder te krijen. Foar de taalspegel befettet allinnich inkelde probleemgefallen mei **ek** en **hji**r (s. 77-

Hee, kom ris **hji**r

Nee, kom **hji**r ris

78): Dat is ***mar goed** (moai) **ek**; Kom ***mar hji**r; Sjoch ***ris hji**r; Dat is de reden dat ik ***net hji**r wie. Dat hie yn geef Frysk wêze moatten: Dat is **ek mar goed** (moai); Kom **hji**r mar; Sjoch **hji**r ris; Dat is de reden dat ik **hji**r net wie.

In net maklik (wittenskiplik) artikel fan Jarich Hoekstra mei de lange titel *In nijsgjirige folchoarderbeheining yn it Frysk en it spjalten fan foarnamwurdlike bywurden* (yn: *Philologia Frisica*, anno 1993, Ljouwert, FA 1994) is foar ús doel fan mear belang. Hoekstra hat foar falkju skreaun en brûkt sadwaande nochal spesjalistyske taal. Hy besiket om soksoarte fan folchoarderferskillen tusken it Frysk en it Hollânsk yn in teoretysk ramt te setten en te ferklearjen. It docht bliken dat gâns kombinaasjes dy't der wol op troch kinne yn it Hollânsk, yn it Frysk net tastien binne. Yn it Frysk komt it

folle krefter. J. Popkema referearret yn syn *Grammatica Fries* (2006) ek oan dat artikel (s. 286).

Hji en dêr

Yn it Hollânsk binne neffens Hoekstra twa folchoarderfarianten goed. It kin yn dy taal lije en sis of skriu: Kom **eens hier** (daar)/**hier** (daar) **eens**! En: Kom **eens hierin** (**daarin**)/Kom **hier** (**daar**) **eens in**! Fan 'echte' Hollanners heart men frijwol altiten de earste fariant. Yn it Frysk is allinnich de lêste fariant mooglik: Kom **hji**r ris; Kom **hji**r ris **yn**. De frekwinte Hollânske folchoarder beynfloedet it Frysk fan Frysktalige jonge(re) minsken al ier en betiid as se tefolle Hollânsk hearre (en lêze). Mar by net-Frysktaligen dy't it Frysk letter leard hawwe, bliuwt de Fryske sinbou ek in probleem. By harren kinne wy tsjinkomme: Knotter

komt ***aanst hji**r; Set dat ***ekes dêr** del; Gean ***ris hji**r stean; Ik kin dat ***better dêr** lizze; Wý sille dan ***flugger dêr** wêze; Miskien leit it ***al hji**r; Asto ***daliks dêr** biste; Dat leit ***net mear hji**r-re; Ik wol ***leaver hji**r stean, ensfh.

Sinbouswierrichheden mei twa bywurden efterinoar jilde net allinnich foar kombinaasjes fan **hji**r/**dêr** mei ris, mar komme likegoed foar yn 'e mande mei (oare) bywurden. Bygelyks mei modale wurdjes lykas **ek**, **dan**, **doch(s)**, **no**, **mar**, **wol** ensfh. In stikmannich foarbylden; earst de goede Fryske folchoarder en tusken heakjes de gauris opmurken ferkearde:

- Hast it programma **hji**r ek (***ek hji**r)?
- Wennet dyn suster **dêr dan** (***dan dêr**)?
- Sjoch **hji**r (**dêr**) **dôchs** (***dôchs dêr**)!
- Lis dat boek **dêr no** (***no dêr**)!
- Set dy blommen **hji**r mar (***mar hji**r)!
- Ik gean **dêr wol** stean (***wol dêr**).

Utsein by modale wurdjes, komt it ferskynsel ek foar by oare, almeast bywurdeftige wurdjes lykas **al**, **noch** en **ek** (graad), **net** (ûntkenning) en **wer** (tiid):

- Is Breimer **hji**r al (***al hji**r)?

- Leit Dykstra syn boek **dêr** noch (*noch **dêr**)?
- Tsjonge, jo **hji**r ek, Hiemstra? (*ek **hji**r)?
- Van der Bij hat **hji**r net mear west (*net [mear] **hji**r).
- Doe siet Valk **dêr** wer (*wer **dêr**)!

Net allinnich yn kombinaasjes fan (twa) bywurden kin it mis gean, mar likegoed yn dy fan in bywurde mei in foarnamwurde. Sjoch mar:

- Gerbrandy leit **hji**r ien del (*ien **hji**r). [ien is in ûnbeskaat foarnamwurde]

Wy sjogge dat yn it Frysk **hji**r en **dêr** winliken altiten foarop stean moatte. In útsûndering is bygelyks: Hy hinget it **dêr**. De folchoarder ***dêr** it (it is in beskaat foarnamwurde) is ûnmooglik. Folle flaters sille der net mei makke wurde, omdat yn it Hollânsk ek mar ien folchoarder mooglik is: Van der Veen hangt het **daar**. Fan de kombinaasje ***daar** het kin itselde sein wurde.

Hjir en **dêr** kinne dus yn 'e regel net brûkt wurde nei lytse net-bûgberere wurdjes (partikels). In sin as: Bliuw *mar **dêr**! kin der perfoarst net op

Bliuw mar **dêr**

Bliuw do **dêr** mar!

troch as dêr ferwiisd wurdt nei immen/eat binnen in tekst (taalkontekst). As der lykwols streekrocht (fer)wiisd wurdt nei in earder neamde persoan of saak yn in konkrete taalgebrûkssituaasje, dus bûten in tekst om, yn in situaasje dy't foar de peteargoaten bekend is, dan soe men dêr in fraachteken by sette kinne: Bliuw [?]*mar **dêr**! Yn sa'n direkte, konkrete werklikheidsituaasje kin der neffens Hoekstra twivel wêze oft de folchoarder altiten wol sa ferkeard is. Foar in ferwizing nei in plak binnen in tekst (taalkontekst) is dy twivel der net en dêr sille wy yn de ûnderwiispratyk ornaris mei te krijen hawwe.

Dy twivel liket der ek te wêzen as men mei gefoelsklam (emfatysk) de langere wjergaders **hji**rre en **dêr**e brûkt. Hoekstra pleatst by sintsjes as: Smyt de bal [?]ris **hji**rre (yn it plak fan: **hji**rre

ris); of: Smyt dy klean [?]mar **dêr**e (yn pleats fan: **dêr**e mar) allinnich in fraachteken en gjin stjerke. Hy sjocht dy farianten lykwols as net botte linich en frijwat ûngebrûklik yn it Frysk. Wy kinne se sadwaande mar better skouderje en bûten de taalstandert hâlde.

Hjirre en **dêr**e begjinne dan lykwols al wat te lykjen op oare plak- en rjochtingsoantsjittings dy't wêl efter modale partikels stean kinne: Smyt dy bal ris **nei** heit [= dêre]!; Smyt dy klean mar yn 'e waskkoer [= hjirre]! Soe dat it ferkeard brûken fan **hji**r(re) en **dêr**(e) ek fersterkje? Dat wol my wol oan. Yn in oare *Swingel* noch wat oare gefallen.

Underwiis

Flaters mei **dêr** en **hji**r binne benammen op te heinen út de mûlen fan Hollânsktaligen dy't letter Frysk leard

hawwe, mar komme wat langer wat mear ek foar by ús 'Fryskpratende' jongerein. Dêr kinne wy allinnich wat oan dwaan as it probleem sjoen wurdt. Jonge bern soene al safolle geef Frysk hearre moatte dat se de goede folchoarder oanfiele. En it ûnderwiis, benammen it fuortset ûnderwiis, soe **mear** **tiid** krije moatte om op in didaktysk goede wize de taalregels op it rabat te bringen. Dêr kinne jo oan meihelpe troch stipere fan de *Feriening Frysk Underwiis* te wurden. Dy feriening wol op syn minst likefolle tiid foar it Frysk as fak en as ynstruksjetaal as dat der foar it Hollânsk beskikber is. Boppedat moat it Frysk neffens de FFU foar alle learlingen in ferplichte eksamenfak wurde. It útgongspunt is dat it Frysk lykweardich en lykberjochtige oan it Hollânsk heart te wêzen. Dat soe mear mooglikheden jaan om alderlei taalregels (goed) oan te learen. Soks freget no ienris tiid.

Yllustraasjes: Janne Heida